

AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE KELİME GRUBU OLARAK ZARF (ZERF) BİRLEŞMELERİNİN İŞLEVİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KARŞILIĞI

Elza ALIŞOVA DEMİRDAĞ*

Öz: Birden çok kelimenin belirli kurallar sonucu bir araya gelerek anlam bütünlüğü içerisinde tek kavramı, nesneyi veya hareketi karşılaması sonucu oluşan kelime gruplarının yapısı her dilin özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki zarf birleşmeleriyle ilgili bilgi verilerek Türkiye Türkçesinde karşılığı aranmıştır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde kelime grupları yönetici unsurun türüne göre tasnif edilmektedir. Zarf birleşmelerinin ikinci unsuru genellikle yer, zaman, tarz zarflarından oluşmaktadır. Zarf birleşmeleri, zarf + zarf, isim + zarf ve zamir + zarf olarak üç modelden oluşmaktadır. Karşılaştırma sonucu Türkiye Türkçesinde zarf + zarf modeli birleşmelere rastlansa da isim + zarf ve zamir + zarf modeli zarf birleşmelerinin Azerbaycan Türkçesine özgü sınıflandırma olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, söz birleşmesi, kelime grubu, zarf birleşmesi, zarf grubu

The Function Of Adverb Cluster As A Lexical Category In Azeri And Its Counterpart In Turkish

Abstract: The structure of word clusters formed by multiple words in a meaningful combination to express a single concept, object or action varies according to characteristics of languages. This paper introduces adverb cluster in Azeri and explores its counterpart in Turkish. Unlike Turkish, lexical categories in Azeri are classified according to the type of head component. The secondary component in adverb clusters is usually place, time or manner adverbs. Adverb clusters are of three types, namely adverb + adverb, noun + adverb, and pronoun + adverb. The comparative analysis demonstrates that Turkish has adverb + adverb type clusters only and noun + noun and pronoun + adverb clusters are exclusive forms of Azeri.

Keywords: Azeri, word cluster, lexical category, adverb cluster, adverb category

Giriş

Azerbaycan Türkçesinde söz birleşmesi terimiyle ifade edilen kelime grupları temel unsurun (yönetici) sözcük türüne ve gramer özelliklerine göre tasnif edilmektedir. Bunlar, *ismi* birleşmeler (temel unsuru adlardan oluşanlar- anne sevgisi), *feli* (*fiili*) birleşmeler (temel unsuru fillerden oluşanlar- okula yetişmek) ve *zarf* birleşmeleri (temel unsuru zarflardan oluşanlar – çok sert (konuşmak)) olarak ayrılmaktadır (Gasımov 1981: 17). İsmi birleşmeler *tayini* söz birleşmeleri ve *tayini* söz birleşmelerine dahil olmayan *ismi* birleşmeler olarak ikiye ayrılmaktadır. *Tayini* söz birleşmeleri kendi içinde *birinci* növ *tayini* söz birleşmeleri, *ikinci* növ *tayini* söz birleşmeleri ve *üçüncü* növ *tayini* söz birleşmeleri olarak üçe ayrılır:

“Azerbaycan Türkçesinde ismi birleşmelere dahil olan *birinci* növ *tayini* söz birleşmeleri Türkiye Türkçesindeki *sıfat* tamlamasına, *ikinci* növ *tayini* söz birleşmeleri belirtisiz *isim* tamlamasına, *üçüncü* növ *tayini* söz birleşmeleri belirtili *isim* tamlamasına, *tayini* söz birleşmelerine dahil olmayan söz

* Dr. Öğr. Üyesi, Girne Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Girne/ KIBRIS. E-posta: elzaalishovademirdag@gmail.com. ORCID No: 0000-0002-0320-8996

birleşmeleri ise kısaltma gruplarına denk gelmektedir. Tayini söz birleşmelerine dahil olmayan söz birleşmeleri içerisinde öğrenilen sayı birleşmesi ise Türkiye Türkçesinde ayrıca kelime grubudur” (Alışova Demirdağ 2018: 156).

Temel unsuru fiillerden oluşan birleşmeler *fiili birleşmeler* olarak isimlendirilir: “Temel unsuru sıfat-fiil, zarf-fiil ve mastardan oluşan birleşmelere fiili birleşmeler denir” (Kazımov 2010: 21). *Fiilli birleşmeler* de kendi içerisinde *ad +fiil, fiil+ fiil, zarf+ fiil* olarak üçe ayrılarak incelenmektedir. Azerbaycan Türkçesindeki *fiili birleşmeler* Türkiye Türkçesindeki *isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil grubunu* kapsamaktadır. Türkiye Türkçesindeki *tekrar grubu, bağlama grubu, unvan grubu, birleşik isim grubu, ünlem grubu, birleşik fiil grubu* Azerbaycan Türkçesinde ayrıca kelime grubu olarak kabul edilmemekte ve dilticiliğin morfoloji bölümünde incelenmektedir. Bunun dışında ayrıca kelime grubu olarak incelenen *zarf birleşmeleri* de mevcuttur ki, buna da Türkiye Türkçesinde birebir model olarak rastlanmamaktadır (Alışova Demirdağ 2018: 157). Bu çalışmada zarf birleşmelerinin oluşum yolları ve işlevi incelenecektir.

Azerbaycan Türkçesinde Zarf Birleşmeleri

Azerbaycan Türkçesinde kelime grupları temel unsurun türüne göre tasnif edilmektedir ki, bu bağlamda temel unsurun sözcük türüne göre kelime grupları *ismi birleşmeler, fiili birleşmeler ve zarf birleşmeleri* olarak ayrılmaktadır. Zarf birleşmelerinin temel unsuru zarflardan oluşur: “Esas tarafı zarflardan oluşan birleşmelere zarf birleşmeleri denir” (Nasirzade 1971: 286; Gasımov 1981: 17; Kazımov 2010: 66). Zarf birleşmeleri, ismi birleşmeler ve fiili birleşmeler kadar yaygın değildir. Buludhan Halilov, bunu *zarf birleşmelerinin ismi birleşmelere* yakın olmasıyla açıklar: “İsmi ve fiili birleşmelerle mukayesede zarf birleşmeleri dilde azdır. Onlar özelliklerine göre ismi birleşmelere benzemektedirler. Bu sebepten bazen zarf birleşmeleri ismi birleşmelere dahil edilir” (2017: 35).

Azerbaycan gramerlerinde zaman zaman ismi birleşmelerin içerisinde karşımıza çıkan *zarf birleşmeleri* son zamanlarda ayrıca kelime grubu olarak gramer kitaplarında yerini almaktadır. Diğer söz birleşmeleriyle mukayesede az olmasına rağmen Yusuf Seyidov, bu grubun ayrıca kelime grubu olarak incelenmesinin önemine dikkat çeker:

“Malum olduğu üzere zarflar her zaman adlardan ve fiillerden ayrı olarak incelenmiştir. Bazı söz grupları bazen ad (isim) adı altında toplandığı halde zarflar ayrıca söz grubu olarak belirtilmiştir. Zarf birleşmeleri, bazı özelliklerine göre ismi birleşmelere yaklaşırsa da bu birleşmelerin temel unsurunun zarflardan oluşması, konuşmadaki yeri, başka kelimelerle ilişkisi zarf gibi olduğu için bu yapı ayrıca söz birleşmesi olarak izah edilmelidir” (1992: 218).

Yazar, zarf birleşmelerinin ikinci unsurunun zarfın herhangi bir çeşidiyle ifade edilmesinin birleşmenin genel yapısında etkili olduğu kanaatindedir (Seyidov 1966: 182). Temel unsuru zarflardan oluşan zarf birleşmeleri genel olarak yer, zaman ve tarz zarflarıyla kurulur (Abdullayev, Seyidov, Hesenov 2007: 56; Abdullayeva 2013: 164).

Ebülfaz Recebli, *Gedim Türk Yazısı Abidelerinin Dili, II* kitabında eski abidelerin dilinde az da olsa zarf birleşmelerinin kullanıldığını belirterek günümüz Türk lehçelerinde zarf birleşmelerinin gelişimin zayıf olduğunu ve gramerlerde zarf birleşmeleriyle ilgili bilgi verilmediğini bildirir:

“ Zarf birleşmelerinde hakim söz, temel unsur zarftır. Bu birleşme idare sentaks ilişkisiyle oluşur. Kadim Türk yazılı abidelerinin dilinde zarf birleşmelerinin ikinci unsuru (temel unsur) gibi esasen yer ve zaman zarfları kullanılır. (Çağdaş

AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE KELİME GRUBU OLARAK ZARF (ZERF) BİRLEŞMELERİNİN İŞLEVİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KARŞILIĞI

Türk dillerinde tarz zarfları da bu konumda kullanılır). Örneğin, *Önük yuğarı* (BK ç ş) “önük yukarı”, *Kök Önük yuğarı* (T 15) “göy önük yukarı”, *ol sub kodı* (T 27) “o su (çay) boyu”, *Seleğe kodı* (MÇ 16) “Selene boyu”, *on gün öñre* (MÇ 31) “on gün evvel” vs.” (2006: 86).

Azerbaycan Türkçesinde zarf birleşmeleri aşağıdaki şekilde oluşmaktadır:

Zarf +zarf modeli

Zarf birleşmelerinin bu çeşidinde birinci taraf miktar, ikinci taraf tarz, bazen ise yer ve zaman zarflarından oluşur. Bu birleşmelerde birinci taraf ikinci tarafı miktar, azlık çokluk olarak açıklar, tarz zarfı ise onun miktar ve derecesi arasındaki ilişkiyi belirtmeye hizmet eder.

Sonra *cox yavaş* və xoş bir şeyi xatırlayırmış kimi nəvazişlə danışdı. [Sonra çok yavaş ve hoş bir şeyi hatırlarmış gibi iltifatla konuştu.] (Anar 2003: 167).

Axşam *çok geç*, üstü-başı palçıqlı və yorgun-argın halda evə qayıtdı. [Akşam çok geç, üstü başı çamurlu ve yorgun argın halde eve döndü.] (İbrahimov 2005: 6).

O gedəndən *xevli sonra* Ömər koxanın hönkürtüsü eşidildi. [O gittikten hayli sonra Ömər kahyanın ağlama sesi duyuldu.] (Şihli 2005: 262).

Əlləri arxadan bağlandığı üçün sinəsi *bir qədər irəli qabarmışdı* ki, bu da onun duruşuna nəşə qarıbə, hətta meğrur bir görkəm verirdi. [Elleri arkadan bağlandığı için sinəsi bir kadar ileri çıkmıştı ki, bu da onun duruşuna garip, hatta mağrur bir görüntü veriyordu.] (Mustafa 2016: 25).

-Savaş olsaydı nə vardı ki!- qocaxan nəfəsini dərib *bir qədər qeyzlə* əlavə etdi: Onda ölən meydanı-cengdə ölən, qalan ağ-aşkara sağ –salamat qalardı. [Savaş olsaydı ne olurdu ki!- yaşlı han nefes alıp bir kadar öfkeyle ilave etdi: O zaman ölen meydanı cenkte ölür, kalan aşkar sağ salim kalırdı.] (Rehimov 2005: 91).

Dərənin içində quldur *cox ucadan* güldü. [Dərənin içindeki eşkiya çok yüksəkten güldü.] (Hakverdiyev 2005: 24).

Nərgiz müəllimə qızlardan *bir az aralı* gedir, hərdən başını qaldırıp damların üstündə oxuyan sığırçınlarla baxırdı. [Nərgis öğretmen kızlardan bir kadar uzak gidiyor, bazen başını kaldırıp damların üstündə öten sığırçıklara bakıyordu.] (Şihli 2005: 140).

Trubkasını dolduraraq sax oturub alışdıranda, ciddi siması və iri ciddi *gözləri bir qədər zəhmli* görünürdü. [Piposunu dolduraraq doğru oturup yaktığımda ciddi yüzü ve iri ciddi gözleri bir kadar heybetli görünüyordu.] (İbrahimov 2005: 98).

Toplaşanlardan zirehli qatarın komandiri *cox sakitçə və ağayana* cavab verə.[Gelenlerden zırhlı trenin kaptanı çok sakinçe ve ağa gibi cevap verdi.] (Şihli 2005: 325).

Anam *cox məyus* oldu, tək bir qardaşının həsrətindən yaş dolmuş gözləri ilə mənə baxdı, köksünü ötürdü. [Annem çok üzüldü, tek bir kardeşinin hasretinden yaş dolmuş gözleriyle bana baktı ve içini çekti.] (Memmedhanlı 2012: 89).

İsim+ zarf, zamir+ zarf modeli

Zarf birleşmelerinin bu çeşidinde birinci taraf isim veya zamirden, ikinci taraf zarflardan oluşur.

Özü də bilmədi nə vaxt yığıldı...

yoldan aralı... [Kendi de bilmedi ne zaman düştü, yoldan uzak.] (Şihli 2005:74).

Uzaq, həyatdan uzaq bir yer var. [Uzak, hayattan uzak bir yer var.] (Vurgun 2005: 40).

Rüstəm kişinin başına gələn əhvalatlar hamudan çox Səkinəyə təsir etmişdi. [Rüstəm'in başına gələn olaylar herkesten çox Sakine'yi üzümüştü.] (İbrahimov 2005: 911).

Mən hamudan gec gəlmişdim, soyuq idi, qarlı-çovğunlu küçədən sonra evin istisi, işığı adama xoş gəlirdi. [Ben herkesten geç gəlmiştim, soğuktu, karlı rüzgarlı sokaktan sonra evin sıcaklığı, ışığı insana hoş gəlirdi.] (Anar 2003: 341).

Mən ki, qaranlıqdan, qəfəsdən uzaq

Könüllər yolcusu azad bir quşam.

[Ben ki, karanlıktan, kafesten uzak, Gönüller yolcusu azat bir kuşum.] (Vurgun 2005: 224).

Kənddən çıxandan sonra Nəsbib dayı atın başını döndərüb, Alagöz çayına doğru uzanan çığıra saldı, İmran atını onunla yanaşı sürdü. [Köyden çıktıktan sonra Nasip dayı atını başını çevirib Alagöz ırmağına doğru uzanan patikaya saldı. İmran atını onunla birlikdə sürdü.] (Şıhlı 2005:155).

Ağça xanım ilə gedir, yeyir-içir, rahatlanır, axşam da hamudan tez iclasa gəlirdi. [Ağça hanım ilə gədir, yer içər, rahatlar, akşam da herkesten erkən toplantıya gəlirdi.] (Celal 2005: 229).

Onlar müasir dəbdə bir-birindən aralı rəqs edir, hərə müstəqil surətdə öz rəqs hərəkətlərini idarə edirdi. [Onlar modern tarzda birbirinden uzak dans eder, bağımsız tarzda kendi dans figürlerini icra ediyorlardı.] (Anar 2003: 427).

Möhtəbər, hörmətli kişilərin hamısı yoxa çıxmışdı, gedələrin izi özlərindən tez itirdi [Saygın, hörmətli şahısların hepsi kaybolmuştu, gidenlərin izi kendilerinden çabuk kayboluyordu.] (Mustafa 2016: 34).

Nəhayət bir gün xan Mehtəbandan xəbərsiz mühim bir işə iqdəm etdi. [Nihayət bir gün han Mehtəban'dan habersiz mühim bir işə kalkıştı.] (Rehimov 2005: 27).

Biçənəklərdə ot dizdən yuxarı qalxmışdı. [Tarlalarda ot dizdən yuxarıya yüksəlmişdi.] (İbrahimov 2005: 656).

Seyidov'a görə, *isim +zarf ve zamir+ zarf* modeli hem formasına hem de anlamına görə birinci tərəfi ismin ayrılma halində, ikinci tərəfi sifətlə ifadə edilən ismi birləşmələri hatırlatır ki, bu da onları *zarf+ zarf* modelindən ayırmaktadır (1966: 183).

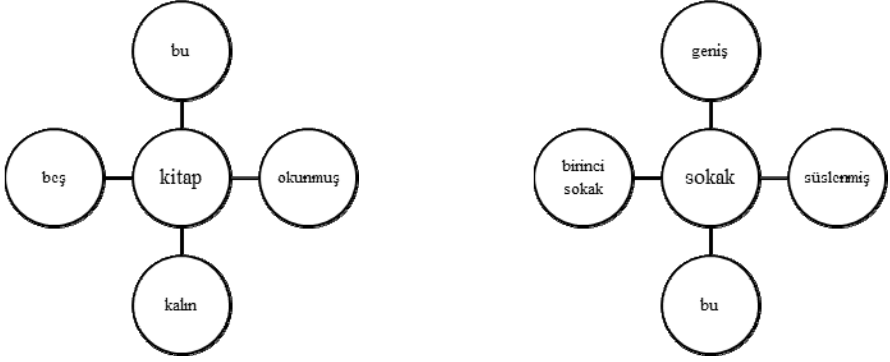
Gazenfer Kazımov, buraya sayı ve sifətləri da ilavə etməkdədir: "Zarf birləşmələrinin yardımcı unsuru genelliklə adlardan- isim, sifət, say ve zamirlerden oluşur: Örneğin, *əldən iti, hərəkəstən yavaş, böyük məhəbbətlə, yüksək zövglə, sonsuz kədərlə, bir həyətli inamla, bir az ustalığıla vs.*" (2010: 67). Yazar aynı zamanda kuruluş modellerine göre zarf birləşmələrini *yanaşma ilişkili zarf birləşmələri ve idare ilişkili zarf birləşmələri* olarak ikiye ayırmaktadır (2010: 67).

Azərbaycan Türkçesi söz dizimində üç çeşit *sentaks ilişkisinden* bahsedilmektedir. *Tabelilik ilişkisi (bağımlı, bağımlılık)* olarak isimlendirilen sentaks ilişkisi *yanaşma, uzlaşma ve idare ilişkisi* olarak üçe ayırır. *Bağımlı sentaks ilişkiler*, hem kelime grubu hem de cümle bağlamında ele alınmaktadır. *Yanaşma ilişkisinde* temel unsurla yardımcı unsur arasında hiçbir gramer eki kullanılmıyor. *Yanaşma ilişkisinde* kelimelerin yana yana kullanılması temel alınır. *Yanaşan taraf yanaştığı taraftan önce*

AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE KELİME GRUBU OLARAK ZARF (ZERF) BİRLEŞMELERİNİN
İŞLEVİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KARŞILIĞI

gelerek onu çeşitli yönlerden niteler. İdare ilişkisi, temel unsurun etkisiyle yardımcı unsurun hâl eklerini alarak değişmesidir. İdare ilişkisinin temel özelliği hâl ekleridir. Uzlaşma ilişkisi, yardımcı unsurun şahıs ve kemiyete göre temel unsurla uyuşmasıdır (Seyidov 1966; Budagova 1981; Abdullayev ve diğerleri 2007; Kazımov 2010; Adbullayeva, 2013; Halilov 2017).

Yanaşma ilişkisinde yardımcı unsur temel unsura anlam ve tonlamayla (entonasyon) bağlanır ve hiçbir gramer eki kullanılmaz. Yanaşma ilişkisi çeşitli sözcük türleri arasında kendini göstermektedir. Aşağıdaki örneklerde kelime grupları arasındaki yanaşma ilişkisini daha net olarak görmek mümkündür.

İdare ilişkisi, temel unsurun etkisiyle yardımcı unsurun ismin hâl eklerinden her hangi birini alarak değişmesidir. İdare ilişkisinde tüm temel sözcük türleri hem temel unsur hem de yardımcı unsur olarak kullanılabilir. Fakat, diğer sözcük türleriyle mukayesede fiiller daha aktif kullanılmaktadır. Bu bağlamda idare ilişkisi temel unsurun türüne göre ikiye ayrılır.

1. Fiillerle idare (temel unsurun fiil olması)
2. Diğer sözcük türleriyle idare (temel unsurun isim, sıfat, sayı, zamir ve zarf olması)

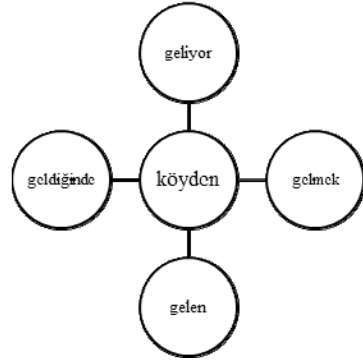
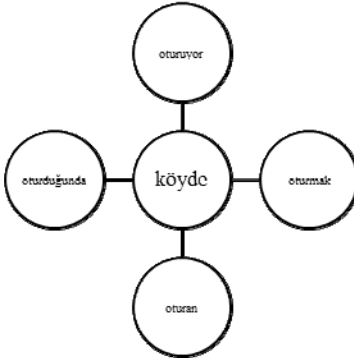
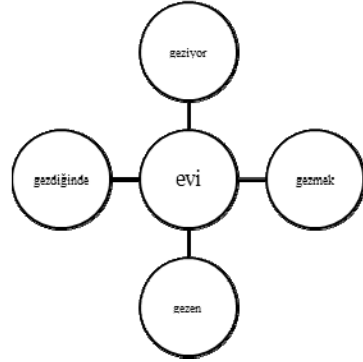
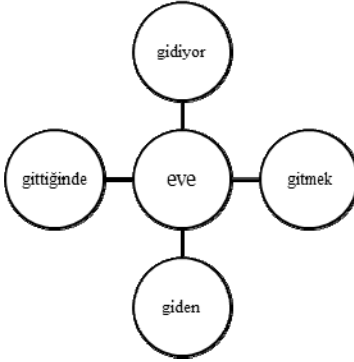
Fiillerle idare, yardımcı unsurun sözcük türlerine göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.

- ✓ Yardımcı unsurun isim olması; eve gitmek, kapıyı açmak, bahçede dinlenmek
- ✓ Yardımcı unsurun zamir olması; beni dinlemek, sana bakmak, onu çağırarak
- ✓ Yardımcı unsurun sıfat olması; iyiyi kötüden ayırmak, siyahı beyaza katmak
- ✓ Yardımcı unsurun sayı¹ olması; beşten üçü çıkarmak, elliyi ikiye bölmek
- ✓ Yardımcı unsurun mastar olması; çalışmayı sevmek, okumayı çözmek, konusmaktan yorulmak
- ✓ Yardımcı unsurun sıfat-fiil olması; konusanları dinlemek, yazdıklarını gözden geçirmek

¹ Azerbaycan Türkçesinde sayı sıfatın içerisinde değil ayrıca sözcük türü olarak incelendiği için böyle bir tasnif yapılmaktadır.

✓ Yardımcı unsurun zarf olması; geriye dönmek, uzakta yaşamak, yukarıdan inmek

Fiiller, ismin dört hâlini - yönelme, belirtme, bulunma ve ayrılma idare ederler. Yalın hâl idare ilişkisinde yer almaz².

Filler, ilgi hal ekiyle kullanılmaz, onu idare edemez. Sadece, adlaşmış isim- fiiller, ve sıfat-fiiller ilgi hâl ekiyle kullanılabilir. Örneğin, kuşun uçması, çocuğun gülmesi, onun gecikmesi vs.

İdare ilişkisinde fiillerle idare (temel unsurun fiil olması) yaygın olsa da diğer sözcük türleriyle de idare mevcuttur.

İsimlerle idare;

➤ Temel unsurun isim olması; senin annen, onun kitabı, Ahmet'in evi, kardeşimin düşünceleri. (üslup gereği isimler diğer hal ekleriyle de kullanılır; geçmişten hatura, gözlerinde kan, yürüyüşe hazırlık vs.).

² Azerbaycan Türkçesinde isim altı hâli vardır: adlıg hal (yalın), yiyelik hal (ilgi), yönlük hal (yönelme), tesirlik hal (belirtme), yerlik hal (bulunma), çıxışlıg hal (ayrılma).

Sıfatlarla idare;

➤ Temel unsurun sıfat olması; aşktan yoksun, konuya hakim, (sıfatlar ilgi hal ekiyle kullanılırken adlaşır; elmanın kırmızısı, meyvenin tatlısı vs.).

Sayılarla idare;

➤ Temel unsurun sayı olması; sayılar ilgi, bulunma ve ayrılma hâl ekleriyle kullanılır. Sayılar sıfatlar gibi ilgi hâl ekiyle kullanılırken adlaşır; çocukların ikisi, öğrencilerin altısı, beşte bir, beşten üç vs.

Zamirlerle idare;

➤ Temel unsurun zamir olması; onun kendisi, bunun kaç, katılımcıların hepsi vs.

Zarflarla idare;

➤ Temel unsurun zarf olması; evin yukarısı, duvarın aşağısı, evin ilerisi, hayatın sonu, vs.

Uzlaşma ilişkisi, şahsa ve kemiyete göre oluşmaktadır. Yöneten unsur hangi şahsa aitse, yönetilen unsur da aynı şahıs eklerini alır ve yöneten unsurun tekil ve çoğulluğu da yönetilen unsorda kendini gösterir.

Kelime grubunda uzlaşma:

benim kitabım	bizim kitabımız
senin kitabın	sizin kitabınız
onun kitabı	onların kitabı

Cümlede uzlaşma:

Ben yazdım	Biz yazdık
Sen yazdın	Siz yazdınız
O yazdı	Onlar yazdılar

Zarf birleşmeleri arasında iki çeşit sentaks ilişkisinden bahsedilmektedir.

Yanaşma ilişkili zarf birleşmeleri. Sıfat + zarf, say+ zarf yapısındaki zarf birleşmeleri yanaşma ilişkisiyle oluşur: *böyük cürətlə, coşqun məhəbbətlə, xeyli sakit, olduqca yavaş* vs. Yardımcı unsur goşmaların³ yardımıyla temel unsura yanaşır: *quş kimi cəld, mənimlə yanaşı* vs. Yanaşma ilişkili zarf birleşmelerinin tarafları ayrı ayrılıkta cümle ögesi olarak işlev görürler.

İdare ilişkili zarf birleşmeleri. İsim+ zarf, zamir + zarf modelli zarf birleşmeleri idare ilişkisiyle kurulur. Yardımcı unsur ismin ayrılma hâlinde olur: *hamıdan axırda, atdan yeyin, pişikdən cəld, hamıdan tez durmaq* vs. Zarf birleşmelerinin bu türünde taraflar birlikte cümle ögesi olarak işlev görürler. Genel olarak tarz, bazen de zaman veya yer zarfı görevinde kullanılırlar (Kazımov 2010).

Türkiye Türkçesinde Zarf Grubu

Türkiye Türkçesinde kelime grupları *isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu, isim-fiil grubu, zarf-fiil grubu, tekrar grubu, edat grubu, bağlama grubu, unvan grubu, birleşik isim grubu, ünlem grubu, sayı grubu, birleşik fiil, kısaltma grupları*

³ Azerbaycan Türkçesinde goşma terimi adı altında Türkiye Türkçesindeki son çekim edatları kastedilmektedir.

olarak incelenmektedir. Zarf grubu konusu Türkiye Türkçesinde tartışmalı konulardan biridir. Bazı araştırmacılar bu yapıyı kelime grubu olarak kabul etmezler. Leyla Karahan'a göre, sıfat ve zarfların anlamlarını miktar ve derece bakımından tamamlayan zarfların oluşturdukları kelime grupları bir sıfat tamlamasıdır (2013a: 52). Yazar, terimlerde “Kapsam Sorunu: “Zarf” Örneği” makalesinde durumu şöyle açıklamaktadır:

“Gramerlerde *en, daha, pek, gayet, çok* gibi sıfatı ve zarfı niteleyen kelimeler, birbirine işlev bakımından fiili niteleyen kelimelerden daha yakındır. Kaynaklarda derece, miktar işlevi vurgulanan bu kelimeler *Çok güzel roman* ve *Çok güzel yazdı* örneklerindeki *çok* gibi, *güzel*'i niteleyen, derecesini bildiren bir *sıfat* görünümündedir. *Sıfat* terimi bu kelimelere *zarf* teriminden daha çok yakışmaktadır. Bu soruna bağlı olarak, söz diziminde bazı kelime gruplarının isimlendirilmesinde de farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Söz gelimi *çok büyük ev* sıfat tamlamasının tamlayan unsuru olan *çok büyük* kelime grubu, *sıfat tamlaması, zarf tamlaması, zarf öbeği, zarf grubu* gibi çeşitli isimlerle karşılanmaktadır. Sıfat tamlaması, bir ismin bir sıfatla nitelendiği kelime grubu ise; *büyük* gibi bir nitelik isminin, kendisini niteleyen, derecesini bildiren *çok* kelimesiyle kurduğu *çok büyük* grubu da sıfat tamlaması sayılabilir” (2014b: 935).

Caner Kerimoğlu da Leyla Karahan'la aynı düşüncüyü paylaşarak *daha, en, çok* gibi derecelendirme amacıyla kullanılan sözcüklerle kurulan *en güzel, daha çalışkan* şeklindeki yapıyı sıfat tamlaması olarak nitelendirir (2014: 83). Çalışmalarında zarf grubuna ver vermeyen araştırmacıardan farklı olarak kısa da olsa bu konuya değinen dilbilimciler de yok değildir. M. Kaya Bilgegil, “Bir veya birden ziyade zarfla, bir sıfat, bir mastar veya bir fiilden meydana gelen kelime grubuna zarf grubu denir. Bu çeşit gruplarda zarf belirten; sıfat, mastar veya fiil belirtilen durumundadır. Zarf birden fazla olduğu takdirde ilki belirten, ikincisi belirtilen sayılır: *çok yoğun, fazla hassas, şimdi geldi, geç dönmek* vs.” (2014: 149) şeklinde açıklama yapar.

Tahsin Banguoğlu, belirtme öbekleri olarak isimlendirdiği kelime grupları arasında zarf grubundan bahseder. “Zarf öbekleri de bir üçüncü mühim belirtme öbeği olarak Türkçenin sözdiziminde gerek basit belirtme öbeği niteliği ile, gerekse birleşik cümle kuruluşunda yer alırlar; *çok uygun, az içmek, tabii güzel, hepten pasaklı* vs.” (2007: 502-504). Ahmet Beserek, zarf gurubu terimini kullanır: “Zarflar, zarfların, mastarların ve fiillerin önünde bulunarak onları nitelendirir. Yüklem olan fiillerin önünde zarf tümleçlerini meydana getirirler. Zarflar, sıfatların, fiillerin ve mastarların önünde belirten görevlerindedirler; bu durumda zarf grupları meydana gelir: *çok çalışkan, çok güzel (elbise), pek tembel*.” (1991: 30). Mazhar Kükey de belirteç terimini kullananlardandır: “Bir belirteç ögesiyle, bir sıfat ögesinin oluşturduğu sözcük öbeğine “belirteç öbeği” denir. Dildeki tüm belirteç öbeklerinin sıfat gibi iş gördüklerini anlıyoruz.” (1975: 38).

Rasim Şimşek *Türkçe Sözdizimi* kitabında belirteç öbeğinden bahseder: “Bir belirteçle, bunun, anlamını berkittiği önadın ya da başka bir belirtecin oluşturduğu nitelendirme öbeğine belirteç öbeği denir. Yukarıdaki tanımdan da anlaşıldığı üzere, belirteç öbeği, başlıca iki biçimde kurulur. Belirteç+ önad= belirteç öbeği (belöb.): daha (belirteç) güçlü (önad) atlar. Belirteç+ belirteç= belöb: pek (belirteç) çok (belirteç) sevmek” (1987: 367). Yazara göre, yalnızca önadla belirteçlerin anlamlarını güçlendirenler öbek oluşturan belirteçlerdir. İbrahim Delice, bu yapıyı zarf öbeği olarak nitelendirir: “Zarf, sıfat veya isim görevindeki kelimeleri derecelendirme, istisna

ve azlık-çokluk gibi zarflık ilgilerle genişleten kelimelerle kurulan öbektir: neticesi [daha/ kötü] bir durum, soruları [sadece Ahmet] cevaplayabildi. Eksiz bir kelime öbeğidir ve [zarf/sıfat], [zarf/zarf] ve [zarf/isim] arasına başka kelime giremez. Bu öbekte zarf, başa gelir ve sınırlandırdığı kelime veya kelime öbeğinden ayrılmaz.” (2012: 35). A. S. Ertane Baydar ve T. Baydar da, çalışmalarında zarf grubuna yer vermektedir: “Grubu oluşturan zarflar, yalnızca sıfatlarla zarfların anlamlarını güçlendirenlerdir” (2001: 42). Ertane Baydar, “Kuzeybatı Grubu Türk Lehçelerinde Zarf Grubu” isimli makalelerinde Türkçede kelime gruplarının sayısı konusunda farklı yaklaşımlar mevcut olduğunu ve zarf grubu konusunun da bunların başında geldiğini vurgulayarak Kuzeybatı Türk Lehçelerinde hareketle Türkiye Türkçesinde zarf grubunu açıklamaya çalışır (2012: 183- 197).

Hürriyet Gökdayı, zarf grubu tanımının evrensel dilbilgisine uygun olduğu görüşündedir: “Bazı kaynaklarda, bir zarfla onu niteleyen başka bir zarf ve bir sıfatla onu derecelendiren bir zarftan oluşan *daha sonra, az önce, en iyi, pek çok (koyun)* gibi öbekler zarf grubu diye adlandırılmaktadır. Bu öbek, dizimin sonunda bulunan, baş olan sözcüğün türüne göre adlandırılmış ve zarf grubu denmiştir” (2018: 168). Yazar grup sözcüğünün öbekte değiştirilerek zarf öbeği diye adlandırılmasını tavsiye etmektedir. Mustafa Altun, *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri* kitabında kelime grupları bahsinde *zarf+ zarf, zarf+ sıfat* modellenmiş kelime gruplarını önerisinde bulunur: “Zarf+ sıfat grubu: Sıfat ve onun önüne eklenen bir zarfla kurulu kelime grubu olarak nitelendirilebilir. Örneğin, *en çetin, daha eski*. Zarf+ zarf grubu: Bir zarfın başka zarfla bir araya gelmesiyle oluşturulur. Örneğin, çok kere, en az” (2011: 21).

Süleyman Efendioğlu, bu konudaki sorunların giderilmesi amacıyla zarf tamlaması terimi önerir. Yazara göre, Türkçede zarflar, sadece filleri değil, sıfat veya zarfları da nitelendirmektedir: “Bu yüzden zarflar; sıfat ve zarfların belirteçleri olduklarında aynı sıfatlar gibi tamlayan tamlanan ilişkisi içerisinde bir sözcük grubu yani “tamlama” grubu oluşturabilmektedirler. Zarfların bu görevi dikkate alındığında (zarf+ sıfat), (zarf+ zarf) kalıbında karşımıza çıkan sözcük grubunun bir çeşit tamlama olduğu açıktır. İşte bu tamlama grubu için sıfat tamlaması, zarf öbeği gibi çelişkili/yanıltıcı isimler yerine “zarf tamlaması” teriminin kullanılması ve bunun bir terim olarak bir an önce dil bilgisi kitaplarına ve gramer terimleri sözlüklerine koyulması yerinde olacaktır.” (2008: 78).

Tahir Kahraman, sıfatlarla zarfların anlamlarını miktar ve derece bakımından tamamlayan zarfların oluşturduğu yapının sıfat tamlaması değil, belirteç takımı (zarf tamlaması) olduğunu gerekçeleriyle açıklamıştır (2010, s. 1160). Serap Gacsi İlhan, *pek tuzlu, pek çok, en güzel, çok iyi* vs. gibi kelime gruplarının zarf tamlaması olduğunu savunan araştırmacılarıdır (2018: 595). Yusuf Tepeli, tamlayanı zarf, tamlananı ise sıfat veya zarf olan tamlamaları zarf tamlaması olarak isimlendirilmesi gerektiğini ve bu yapının sıfat tamlamasından ayırarak zarf tamlaması adı altında dil bilgisi kitaplarında yer verilmesi gerektiğini savunmaktadır (2009: 35-56).

Görüldüğü üzere, zarf grubu konusu Türkiye gramerlerinde çözülmüş değildir. Bazı araştırmalar bu konuya yer yer değinse de detaylı bir inceleme ve açıklama söz konusu değildir. Bazı araştırmacılar zarf grubuna değinse de yeteri kadar açıklayıcı önerilerde bulunmamışlardır. Bu da sorunun daha uzun yıllar çözülemeyeceğinin göstergesi olarak nitelendirilebilir.

Sonuç

Çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki kelime gruplarından biri olan zarf birleşmeleri incelenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde söz birleşmesi terimiyle ifade edilen kelime grupları temel unsurun türüne göre tasnif edilmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan gramerinde kelime grupları *ismi birleşmeler*, *fiili birleşmeler* ve *zarf birleşmeleri* olarak üçe ayrılmaktadır. *Zarf birleşmelerinin* temel unsuru zarflardan oluşur. *İsmi birleşmeler* ve *fiili birleşmelerle* mukayesede az olan zarf birleşmeler iki yolla oluşur. Bunlardan birincisi, *zarf + zarf* modelidir. Birleşmenin bu türünde birinci taraf genellikle miktar (azlık çokluk) zarfı, ikinci taraf ise tarz, bazen ise yer veya zaman zarflarından oluşmaktadır. Bu birleşmelerde birinci taraf ikinci tarafı miktar, azlık çokluk olarak açıklar, tarz zarfı ise onun miktar ve derecesi arasındaki ilişkiyi belirtmeye hizmet eder. Örneğin, *bir kadar erken (başlamak)*, *hayli geç (kalmak)*, *bir kadar yavaş (konuşmak)*, vs. *Zarf + zarf* modeli zarf birleşmelerinin en fazla kullanılan çeşididir. Zarf birleşmelerinin ikinci modeli *isim + zarf*, *zamir + zarf* modelidir. Birinci modelle mukayesede daha az kullanılan bu yapıda birinci taraf isim veya zamirlerden oluşur. Örneğin, *arkadaşlardan uzak (durmak)*, *bizden erken (davranmak)*, *karıncadan yavaş (yürümek)* vs. Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında *zarf birleşmeleri* veya *zarf tamlaması* konusu tam olarak çözülmüş değildir. Genel olarak sıfat tamlamalarının içerisinde incelenen bu yapının ayrıca kelime grubu olarak incelenmesi gerektiğini savunan araştırmacılar da yok değildir. Bazı araştırmacılar yüzeysel de olsa zarf grubundan bahsetseler de bu konu tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Bu bağlamda önerilen kalıplardan sadece *zarf + zarf* modeli Azerbaycan Türkçesindeki zarf birleşmeleriyle örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde kelime grupları yönetici unsurun, yani temel sözcüğün türüne göre tasnif edilmektedir. Bu bağlamda zarf birleşmelerinin tasnifinde temel unsurun zarf olması temel kural olarak alınmaktadır. Bu kural temelinde Azerbaycan Türkçesinde zarf birleşmeleri *zarf + zarf*, *isim + zarf* ve *zamir + zarf* olarak üç şekilde oluşmaktadır. Türkiye Türkçesinde *zarf + zarf* modeline rastlansa da, *zamir + zarf*, *isim + zarf* modeli esasında incelenen bir yapı mevcut değildir. Çünkü Türkiye Türkçesinde zarf grubunda zarfın önce gelerek nitelendirdiği, belirten durumunda olduğu yapı kelime grubu olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde tamlayanı zarf, tamlananı sıfat veya zarf olan yapı zarf grubu veya zarf tamlaması olarak önerilmektedir: *Çok güzel kadın*, *çok güzel okuyor*. *Zarf + sıfat*, *zarf + zarf*. Azerbaycan Türkçesinde ise zarf birleşmesi zarfın sonda geldiği, yani yönetici unsurun temel alındığı bir modeldir ki, Türkiye Türkçesinde böyle bir değerlendirme mevcut değildir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde önerilen *zarf + zarf* modelinin karşılığı bulunsa da *zarf + sıfat* modelli kelime grubundan bahsedilmez. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesindeki zarf birleşmelerinin oluşum modellerinde olan *zamir + zarf*, *isim + zarf* modeli de Türkiye Türkçesiyle mukayesede farklılık göstermektedir. Kısaca özetlersek, Türkiye Türkçesinde zarf grubu için tamlayanın zarf olması kuralı arandığı halde Azerbaycan Türkçesinde zarf birleşmeleri için tamlananın zarf olması kuralı aranmaktadır. Bu farklılık bir birine yakın iki lehçe arasındaki farklı kullanım olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- ABDULLAYEV, E, SEYİDOV, Y & HESENOV, A, (2007). *Müasir Azerbaycan Dili. IV. Hisse, Sintaksis*, Bakü: Serg-Garb,
 ABDULLAYEVA, Gülaré, (2013). *Müasir Azerbaycan Dili, II. hisse (Morfolojiya, sintaksis)*, Bakü: Elm ve Tahsil.

- AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE KELİME GRUBU OLARAK ZARF (ZERF) BİRLEŞMELERİNİN İŞLEVİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KARŞILIĞI
- ALIŞOVA DEMİRDAĞ, Elza, (2018). "Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde Kelime Gruplarının Tasnifi Üzerine", **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, 6/15: 139-159.
- ALTUN, Mustafa, (2011). *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri "Türk Romanlarından Örneklerle"*, İstanbul: MVT Yayıncılık.
- ANAR, (2003). *Eserler, I Cilt (Hikayeler, Povestler)*, Bakü: Nurlan.
- BANGUOĞLU, Tahsin, (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- BESEREK, Ahmet, (1991). *Türkçede Cümle Yapısı*, İstanbul: M.E.B.
- BİLGEGİL, Kaya, (2014). *Türkçe Dilbilgisi*, Konya: Salkımsöğüt Yayınları.
- BUDAGOVA, Zerife, (1981). *Müasir Azerbaycan Dili, III. Sintaksis*, Bakü: Maarif.
- CELAL, Mir, (2005). *Seçilmiş Eserleri*, Bakü: Şark- Garp,
- DELİCE, H. İbrahim, (2012). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi.
- EFENDİOĞLU, Süleyman (2008). "Zarf Tamlaması", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt 56, Sayı I: 71-80.
- ERTANE, Baydar. A. S & BAYDAR, Turgut. (2001). "Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları", **AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 16, Erzurum: 27-47.
- ERTANE, Baydar. A.S, (2012). "Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Zarf Grubu", **U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 13, Sayı: 23: 183-197.
- GACSI İlhan, S, (2018). "Üniversitelerde Kelime Gruplarının Öğretimi ve Kelime Gruplarının Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir İnceleme", **Turkish Studies**, Volume 13/4: 583-598
- GASIMOV, Hesen, (1981). *Müasir Azerbaycan Dilinin Sintaksisi*, Bakü: ADU.
- GÖKDAYI, Hüriyet (2018). *Türkçede Öbekler*, İstanbul: Kriter Yayın Evi.
- HAKVERDİYEV, Abdürrehim B, (2005). *Seçilmiş Eserler, II Cilt*, Bakü: Lider Neşriyatı.
- HALİLOV, Buludhan, (2017). *Müasir Azerbaycan Dili, Sintaksis*, Bakü: Adiloğlu.
- İBRAHİMOB, Mirze, (2005). *Seçilmiş Eserleri, II Cilt*, Bakü: Şark- Garp
- KAHRAMAN, Tahir, (2010). "Öbek, Takım (Tamlama) ve Belirteç Takımı (Zarf Tamlaması)", **Turkish Studies**, Volume 5/ 2, Spring:1159-1172.
- KARAHAN, Leyla , (2013a). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ.
- KARAHAN, Leyla, (2014b). "Terimlerde Kapsam Sorunu: "Zarf" Örneği", **VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Bursa, 4-7 Aralık 2013, Bildiri Kitabı**: 931-937.
- KAZIMOV, Gazanfer, (2010). *Müasir Azerbaycan Dili, Sintaksis*, Bakü: Elm ve Tahsil,
- KERİMOĞLU, Caner, (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*, Ankara: TDK Yay.
- KÜKEY, Mazhar, (1975). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Kardeş Matbaası.
- MEMMEDHANLI, Enver, (2012). *Seçilmiş Eserleri*, Bakü: Tehsil.
- MUSTAFA, Firuz, (2016). *Seçilmiş Eserleri, I Cilt*, Bakü: Ecoprint
- NASIRZADE, Nasir, (1971). *Azerbaycan Dilçiliğinin Nezeri Esasları*, Bakü: Maarif,
- RECEBLİ, Ebülfez, (2006). *Gedim Türk Yazısı Adidelerinin Dili*, Bakü: Nurlan,
- REHİMOV, Süleyman, (2005). *Seçilmiş Eserleri, I Cilt*, Bakü: Şark- Garp.
- SEYİDOV, Yusif, (1966a). *Azerbaycan Edebi Dilinde Söz Birleşmeleri*, Bakü: Maarif Neşriyatı.
- SEYDOV, Yusif, (1992). *Azerbaycan Dilinde Söz Birleşmeleri*, Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyatı.
- ŞİHLİ, İsmayıl, (2005). *Seçilmiş Eserleri, II Cilt*, Bakü: Şark- Garp,
- ŞİMŞEK, Rasim, (1987). *Örneklerle Türkiye Sözdizimi. (Tümceler, Belirtme Öbekleri, Çözümleme)*, Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
- TEPELİ, YUSUF, (2009). "Türkiye Türkçesinde Zarf Tamlaması". **Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 19: 35-56.
- VURGUN, Samed, (2005). *Seçilmiş Eserleri, I Cilt*, Bakü: Şark- Garp.

